

NORBERT MOJŻYN

TWÓRCZOŚĆ STREETARTOWA TIMOFEYA RADYI JAKO KOMUNIKOWANIE WARTOŚCI I WYRAZ PROTESTU

Moskwa jest przeklęta. Jest roztrzaskana przez piramidę władzy
(*Timofey Radya*)

TIMOFEY RADYA'S STREET ART AS COMMUNICATING VALUES AND EXPRESSING PROTEST

Abstract. The text concerns an important area of communication and culture in Russia, which is *street art*. In view of the systemic restriction of freedom of speech in this country in recent years, *street art* is an important equivalent of expression on social and political issues, as well as a way of expressing protest. These aspects are present in the work of the artist of the young generation, Timofey Radya from Yekaterinburg, hailed as “Russian Banksy”. His works are appreciated in Russia and abroad. In this text, his most important works in terms of communicating social, political, philosophical and aesthetic values have been subjected to a typological and iconological analysis. The article is completely innovative – it has no analogues in both Russian and world literature. The topicality of the content is related to the escalation of tensions in Russia and abroad (the war with Ukraine).

Keywords: Russia; Timofey Radya; street art; communication; values; protest.

WPROWADZENIE

Ostatnie lata zaznaczyły się w Rosji drastycznymi ograniczeniami wolności słowa, zgromadzeń, niezależności mediów, swobody działania organizacji pozarządowych. Jest to rezultat polityki budowy putinowskiego, autorytarno-biurokratycznego

Ks. dr hab. NORBERT MOJŻYN, prof. UKSW – Instytut Edukacji Medialnej i Dziennikarstwa, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego; adres do korespondencji: ul. Dewajtis 5, 01-815 Warszawa; e-mail: nomoks@wp.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4013-7664>.

systemu władzy, opartego na zoligarchizowanym sektorze paliwowo-energetycznym oraz służbach specjalnych (Potulski, 2011, s. 121). Rosja realizuje swoją agresywną politykę nie tylko do wewnątrz, ale również w stosunku do sąsiadów, przede wszystkim Ukrainy. Od 2014 roku Federacja Rosyjska prowadzi operację wojskową w Donbasie, która w lutym 2022 roku przybrała postać wojny pełnoskalowej.

W tym czasie nie tylko znani rosyjscy działacze opozycyjni, jak Borys Niemcow czy Aleksiej Nawalny, ale również przedstawiciele świata kultury z niepokojem wypowiadali się na temat zaostrzającej się polityki Kremla. Wśród nich był artysta streetartowy młodego pokolenia, Timofey Radya (T-Radya). W związku z agresją Rosji na Ukrainę w 2014 roku Radya sporządził *Notatkę do prezydenta* w formie listu otwartego. Wystawił ją na widok publiczny na billboardzie w centrum Jekaterynburga – w pobliżu rezydencji pełnomocnika prezydenta Federacji Rosyjskiej. List dotyczył dalekosiężnych konsekwencji wojny rosyjsko-ukraińskiej: „Wszystkie kule wystrzeliwane na siebie przez Rosjan i Ukraińców mają szczególną wagę: będą lecieć przez lata. Dziewczeta i chłopcy dorosną, nie będą już pamiętać ani Pana [tj. prezydenta Putina] ani mnie, ale kule wciąż będą trafiać w ich serca i głowy [...]”¹.

*

Timofey Radya urodził się w 1988 roku w Jekaterynburgu na Uralu². Na uniwersytecie w rodzinnym mieście zdobył wykształcenie filozoficzne. Studia, w tym uczestnictwo w subkulturowym środowisku undergroundowego rocka, stały się zaczynem jego społecznego, politycznego i artystycznego zaangażowania (Vilkitskaya, 2011, s. 38). Od 2010 roku realizuje niestandardowe projekty artystyczne, które obejmują szeroki wachlarz aktywności: od graffiti i instalacji, po happeningi i interwencje miejskie. Swoje prace umieszcza w publicznych i dobrze widocznych miejscach przestrzeni miejskich, na przykład na ścianach i dachach budynków. Wzbudzają one duże zainteresowanie i rezonans społeczny; z tej racji, a także z powodu anonimowości, Radya bywa

¹ *Timofey Radya napisał zapisku Prezydentu... na ulichnom reklamnom shchite!*, Ekburg.tv 4.03.2014, https://ekburg.tv/novosti/gorod/2014-03-04/timofej_radja_napisal_zapisku_prezidentuna_ulichnom_reklamnom_shchite [dostęp: 12.01.2022].

² Warto zaznaczyć, że Jekaterynburg jest dobrze rozpoznawalny na rosyjskiej i światowej mapie street artu. W mieście organizowany jest cyklicznie Ogólnorosyjski Festiwal Sztuki Ulicznej „Stenegraffia”; także działa tu – założona jako pierwsza w Rosji – galeria sztuki ulicznej „Sviter” (Shaydullina, 2016, s. 4).

nazywany „rosyjskim Banksym”³. Z racji swej społeczno-politycznej wymowy oraz nielegalnego charakteru, są one często traktowane jako manifesty polityczne. Radya mówi, że „prawdziwą sztukę należy tworzyć nielegalnie, ponieważ aktualne i kontrowersyjne projekty wywierają wpływ na opinię publiczną. Praca wykonywana tam, gdzie jest to zabronione, ma szczególną moc” (Rogalev).

Radya pracuje nie tylko w swoim rodzinnym Jekaterynburgu, ale także innych miastach Rosji, Europy i świata: w Ałma-Acie, Krasnojarsku, Moskwie, Niżnym Nowgorodzie, Permie, Samarze, Sankt Petersburgu, Władywostoku, Władykaukazie, Besançon, Berlinie, Bodø i Tromsø (w Norwegii), Helsinkach, Katowicach, Kijowie, Nowym Jorku, Paryżu, Sztokholmie⁴.

Na targach sztuki Cutlog w Nowym Jorku Radya otrzymał Grand Prix⁵ za odtworzenie instalacji *Stabilność* – pracy symbolizującej kruchość represyjnego systemu władzy w Rosji; odtworzenie pracy na tarczach policyjnych w USA nadało dziełu znaczenia uniwersalnego. Artysta został laureatem nagrody *Nowe pokolenie* (*Novaya generatsya*); był także nominowany do narodowej Nagrody Kandinsky’ego w kategorii sztuki współczesnej. Czasopismo Forbes wpisało artystę w poczet „najbardziej perspektywicznych młodych artystów Rosji”⁶.

*

Sztuka uliczna (*street art*) stanowi polimorficzną, złożoną, wielopoziomową strukturę kulturowo-komunikacyjną, trudną do jednoznacznego zdefiniowania (Krylov, 2015, s. 12). Jak podkreśla sam Radya w dziele zatytułowanym *Wszystko, co wiem o sztuce ulicznej*: „jest jeden problem z definicją street artu – takiej definicji być nie może”, ponieważ „zbyt śmiało jest powiedzieć... [że *street art*] istnieje tylko na ulicy, nie inaczej” (Radya). Według artysty *street*

³ Artysta pozuje do zdjęć zawsze w masce, stąd większość ludzi nigdy nie widziała twarzy Radyi. Na marginesie warto zaznaczyć, że miano pierwszego „rosyjskiego Banksy’ego” zdobył inny artysta ulicy, Pavel Pukhov (1983-2013), znany pod pseudonimem „Pasha 183”. Wiele jego prac dotyczyło kwestii społecznych i politycznych w Rosji.

⁴ Zob. <https://t-radya.com/2/> [dostęp: 12.01.2022].

⁵ Nagroda artystyczna Cutlog NY jest pochodną nagrody ARTE Cutlog Paris i ma na celu wspieranie wschodzących gwiazd sztuki, które stworzyły niezwykle dzieła sztuki na targach. Zob. *Timofei Radya wins first prize at New York art fair*, The Calvert Journal 14.05.2013, <https://www.calvertjournal.com/articles/show/929/timofei-radya-wins-first-prize-at-new-york-art-fair> [dostęp: 12.01.2022].

⁶ Zob. <https://vivacity.ru/streetart/timofej-radya/> [dostęp: 14.01.2022].

art rodzi się z relacji, które można wyrazić za pomocą diad: „idea – miejsce, wewnętrzne – zewnętrzne, tymczasowe – wieczne, własne – ogólne” (Radya)⁷.

Obecnie *street art* jawi się jako intrygujący przedmiot zainteresowania specjalistów zakorzenionych w różnych tradycjach i perspektywach badawczych, przede wszystkim w naukach społecznych, medioznawczych i kulturoznawczych (Shtompel, 2018, s. 10)⁸. Z uwagi na to, że wykorzystuje on nie tylko kod wizualny, lecz także symboliczny, przestrzenny czy werbalny, w metodologii badań stosuje się na ogół podejście zintegrowane do problematyki (Śliwowska, 2008, s. 52).

Celem niniejszej pracy jest zbadanie związku sztuki ulicznej realizowanej przez Timofeya Radyę z sytuacją społeczno-kulturową Rosji. W związku z tym postawiono następujące cele badawcze: przestudiowanie bazy ikonograficznej i źródłowej – rozpoznanie głównych treści twórczości artystycznej Radyi w kontekście badań dotyczących *street artu*; prześledzenie komunikacyjnego aspektu *street artu* na podstawie aktualnej sytuacji społeczno-kulturowej Rosji; dokonanie analizy formalnej i ikonologicznej konkretnych przedstawień.

W pracy zastosowano metodę typologiczną, pozwalającą na klasyfikację obiektów wedle określonych kryteriów, ikonologiczno-eksplikacyjną, która pozwala analizować treści semiotyczne jako odrębne komunikaty oparte na zmieniającej się sytuacji społeczno-kulturowej, oraz metodę porównawczo-histeryczną, która daje możliwość prześledzenia podobieństw i różnic w rozwoju oraz ewolucji sztuki ulicznej na podstawie aktualnej sytuacji społeczno-kulturowej. W niniejszym tekście poddano analizie zdecydowaną większość ogólnie znanych *streetartowych* prac Timofeya Radyi.

⁷ Wszystkie tłumaczenia zawarte w tekście pochodzą od autora artykułu.

⁸ Badania teoretyczne zostały zapoczątkowane jeszcze w latach 70. ubiegłego wieku. Podejmowano problematykę wymiaru artystycznego sztuki ulicy (Mailer, Naar, 1974), w tym w ujęciu krytycznym (Glazer, 1979). W 1984 roku ukazało się dzieło Marthy Cooper i Henry’ego Chalfanta, których badania stanowią dokumentację rozkwitającego ruchu młodzieżowego Nowego Jorku (1984). Zdecydowanie nową optykę badawczą przyjął Tristan Manco, który skupił się na komunikacyjnym polu badawczym (2002). Manco ogłosił ulicę „wyjątkowo potężną platformą” komunikacji, która daje możliwość wyrażenia siebie przez artystów i przekazania własnej wizji, zwracając się bezpośrednio do społeczeństwa. Z kolei Cedar Lewisohn dotknął tematu interakcji społecznych między podziemiem artystycznym, muzeami i ogólnie rynkiem sztuki, także badał wpływ ideologii radykalnych ruchów kulturowych, takich jak punk (2008). W 2010 roku ukazała się pokaźna praca autorstwa Carla McCormicka i Ethela Seno, analizująca twórczość artystów antysystemowych (2010). Charles Landry natomiast poprzez analizę problemów społecznych miasta przedstawił propozycję twórczej transformacji miasta w „ludzkie” ośrodki kreatywności (2008). Istotne z punktu widzenia studiów nad miejską przestrzenią kulturową i *street artem* jest praca rosyjskiej badaczki Natalii Samutiny (2012). Ważną rolę w omawianiu badanego tematu pełnią portale internetowe: <http://partizaning.org/>, <http://www.vltramarine.ru/> i <http://vivacity.ru/>.

1. STREET ART W PRZESTRZENI MIEJSKIEJ

Street art jest jednym z najbardziej dynamicznie rozwijających się kierunków artystycznych w przestrzeni miejskiej, którą amerykański urbanista, Kevin Andrew Lynch, traktuje jako obszar realizacji osobistych projekcji artystycznych, eksternalizacji wspomnień, uczuć, prezentacji różnych problemów, jako formę komunikacji wartości (Lynch, 1988, s. 142). Na przestrzeń miejską składają się nie tylko obiekty architektoniczno-inżynieryjne i potoki ruchu, ale także swoista „przestrzeń wystawiennicza” wypełniona wieloma obszarami gotowymi przyjąć na siebie obrazy; dają one możliwość wejścia w dialog z dominującą narracją czy stylem życia głównego nurtu (Shaydullina, 2016, s. 25). Timofey Radya mówi o bezpośredniej interakcji między sztuką ulicy a mieszkańcami: „Ta nowa forma, niesamowita i bardzo zauważalna, pozwala mówić przekonująco. Wiem, że najważniejsze rzeczy są bardzo proste i główna trudność polega na ich zrozumieniu. Za to zawsze doceniałem graffiti na ścianach – bez pytania wtrącają się w twoje życie” (*Abazhury*). Według Timofeya Radyi dzieła *street artu* są bliższe człowiekowi niż gazety, ponieważ stanowią część żywej tkanki miasta: sztuka-przedmiot wchodzi w interakcję i oddziałuje na przechodniów swoim ładunkiem semantycznym, skłaniając do myślenia, nawet jeśli tylko na krótki czas.

Radya ocenia swoją twórczość z perspektywy miasta. Jak mówi: „Mój świat to miasto. Kocham miasto, kocham jego ulice. Chcę być jego częścią, ale jednocześnie staram się trzymać z dala od własnej twórczości. Kiedy ustawiam instalację, czuję, że jestem jej właścicielem. Ale kiedy jest skończona, nie jest już moja, jest nasza. Już nie należy do mnie” (Borodacheva, 2007). Radya zwraca uwagę na symbiozę dzieł artysty i przestrzeni publicznej; od sposobu organizacji codziennego życia w mieście zależy inwencja twórcza i percepcja odbiorcza (Ponosov, 2012). Ważny przy tym jest kontekst twórczy. Radya zaznacza, że każde miejsce z osobna ustanawia znaczenie dzieła: to samo przesłanie na ścianach przedszkola zupełnie inaczej brzmi na ścianach więzienia (Gredina, 2019).

2. STREET ART JAKO KANAŁ KOMUNIKACYJNY

Sztuka uliczna dzięki zasięgowi, sile oddziaływania i skali przekazu zyskuje coraz większe uznanie jako medium komunikacji. *Street art* tworząc bezpośredni dialog z oficjalnym systemem informacyjnym, politycznym

i społeczno-gospodarczym, nabiera nowego statusu w obszarze komunikacji społecznej (Shaydullina, 2016, s. 4). Proces komunikacji odbywa się na różnych poziomach i przy użyciu zróżnicowanych środków werbalnych i wizualnych, wywołując określone skutki u odbiorców (Dobek-Ostrowska, 1999, s. 13). Dekodowanie i interpretacja *street artu* opiera się na indywidualnych skojarzeniach, które zależą od wielu czynników: warunków, w jakich znajduje się odbiorca, kompetencji komunikacyjnych, czasu czy motywacji (Kogut, 2011, s. 234).

Street art wkomponowuje się w schemat komunikacji zaproponowany przez Denisa McQuaila, który wyodrębnił kilka poziomów komunikacji i ustrukturyzował je na kształt piramidy (począwszy od komunikowania intrapersonalnego, poprzez interpersonalne, międzygrupowe, aż po komunikowanie masowe, w które zaangażowane są rzesze ludzi uczestniczących w tzw. publicznej sieci komunikacyjnej, opartej głównie o media masowe) (McQuail, 2007, s. 18-19, 36-37). W postaci piramidy można również przedstawić komunikowanie za pomocą *street artu*: zaczyna się od osobistych odczuć twórcy, mentalnych inwencji, poprzez ich eksternalizację w przestrzeni miasta. Radya w tym kontekście zauważa, że „relacja między światem wewnętrznym i zewnętrznym to kluczowy moment dla sztuki ulicznej” (Mayakova, 2018). Wiąż między twórcą-nadawcą artystycznego komunikatu oraz odbiorcami, publicznością, stanowi relację dwustronną: już nie tylko odbiorca poszukuje sztuki (świadomie kierując swoje kroki do galerii lub instytucji kultury), ale także artysta wraz ze swoim przekazem poszukuje odbiorcy (Potocka, 2008, s. 253). W tym znaczeniu *street art* wydaje się działaniem podobnym do zamieszczania postów na Facebooku: artysta dzieli się swoimi przemyśleniami z publicznością, jakby czynił to ze znajomymi z Facebooka, spodziewając się od nich rewanżu (Baratashvili, 2013, s. 3).

3. TWÓRCZOŚĆ RADYI JAKO PROTEST

Street art chętnie odwołuje się do palących problemów społecznych i politycznych, niesprawiedliwej dystrybucji dóbr w skali lokalnej lub globalnej, komentuje ważne i aktualne kwestie w przestrzeni informacyjnej i w debacie publicznej (Lewisohn, 2008, s. 100). Większość prac streetartowych to dzieła, których treść dotyczy kwestionowania ideologii głównego nurtu, czy będzie to konsumpcjonizm, autokracja, demokracja fasadowa, nieprzejrzysta polityka na różnych szczeblach władzy, czy szara strefa władzy i biznesu (Baratashvili, 2013, s. 3).

Za początek drogi twórczej Timofey Radya uznaje serię plakatów zatytułowanych *Pierwsze strony* (*Pervyye polosy*). Odtwarzają one czołówki gazet na świecie wydanych bezpośrednio po locie w kosmos pierwszego człowieka, Jurija Gagarina (12 kwietnia 1961). Artysta wykonał kopie tych czołówek dzięki kwerendzie w archiwum i tymi kopiami okleił ściany budynków w Jekaterynburgu. Centralnym punktem akcji był ogromny napis umieszczony na dachu budynku mieszkalnego przy alei Lenina: *Дziękiuję, Juro! Kosmos jest nasz!* (*Spasibo Yura, kosmos nash*)⁹. Akcja Radyi miała miejsce w 49. rocznicę lotu Jurija Gagarina, 12 kwietnia 2010 roku. O swoim dziele autor mówił: „Dla mnie lot w kosmos to coś więcej niż osiągnięcie techniczne czy data historyczna. Myślę, że wiele osób zaangażowanych w przygotowania do lotu wykonało niewiarygodne, nadzwyczajne wysiłki, aby wszystko się udało. Czy możemy to zrobić teraz? Wszak w tym dniu świat się zmienił” (Antonova, 2016). Swoim dziełem Radya wezwał mieszkańców miasta do aktywizmu i solidarności.

Timofey Radya nie uważa się za polityka. Nie interesuje go świat polityki jako taki (Veprava, 2013). Jak mówi: „Aby walczyć z władzą, musisz być głodny władzy, a ja nie jestem”. Zwracając uwagę na podobieństwo brzmienia w języku rosyjskim słów: „polityczny” i „poetycki”, artysta mówi: „Ostatnio myślałem, że stan czystej wolności to stan bez niewolników, a nie stan bez władców. Dlatego chcę zrobić coś, co nie jest ani polityczne, ani poetyckie” (Borodacheva, 2007). Nie oznacza to jednak, że Radya wyzbył się swoich poglądów politycznych i że jest bezkrytyczny wobec sytuacji w Rosji. Jego zdaniem sytuacja ta nabrzmiała już do tego stopnia, że sztuka uliczna musi wziąć na siebie brzemień przełamywania zmasowanej propagandy państwowej i kształtowania nowych ideologemów (Mel’nik, 2012). Wybory parlamentarne i prezydenckie w swoim kraju uznaje za parodię demokracji: „To tani cyrk. Głosowałem ostatnim razem, ale teraz tego nie zrobię” (Borodacheva, 2007).

Radya stał się w Rosji powszechnie znany dzięki pracy *Broń się – Atakuj* (*Zashchishchaysia – Napaday*) zrealizowanej w 2012 roku na ulicy Małyszewa w Jekaterynburgu. Praca ta była wynikiem dezaprobaty wobec wyników wyborów prezydenckich, zdaniem wielu obserwatorów, sfalszowanych. Większość jego projektów, w tym: *Stabilność* (*Stabilnost’*), *Urata sił* (*Poterya prochnosti*), *Twój ruch* (*Tvoy khod*), *Pęknięcie* (*Perelom*), *Po wojnie* (*Posle voyny*), *Artykuły redakcyjne* (*Peredovitsy*), *Ponad wszystko* (*Prevyshe vsego*), *Notatka do prezydenta* (*Zapiska prezidenta*) i inne wyrażają głęboki niepokój na temat bieżącej sytuacji społeczno-politycznej w Rosji.

⁹ Zob. <https://ural-n.ru/p/pervye-polosy.html> [dostęp: 9.03.2020].

Wspomniana wyżej instalacja – ironicznie nazwana przez Radę – *Stabilność*¹⁰, nagrodzona przez Cutlog, także kpiła z wyników wyborów w 2012 roku. Bezpośrednio jednak odnosiła się do nieco późniejszych wydarzeń z grudnia 2012 roku na Placu Błotnym w Moskwie, gdzie przeciwnicy prezydentury Władimira Putina ścierali się z policją (Timofei, 2013). Instalacja przybrała kształt piramidy i została wykonana z 55 tarcz używanych przez policję do zwalczania zamieszek; na szczycie piramidy ustawiono krzesło przypominające tron. Instalacja symbolizowała represyjny monolityczny system władzy w Rosji kierowany przez jednostkę, która skupiła w swoim ręku pełnię władzy. W wywiadzie udzielonym pięć lat później Rada wypowiedział znamienne słowa: „Moskwa jest przeklęta. Jest roztrząskana przez piramidę władzy”. A nawiązując do rosyjskiego pisarza i myśliciela Władimira Sorokina dodał: „Koła pieniądza i władzy to te, które niszczą miasto” (Borodacheva, 2007). *Stabilności* towarzyszył performans: piramida, której wykonanie zajęło wiele godzin, runęła w ciągu kilku minut, co miało wyrażać iluzoryczność rosyjskiej potęgi opartej na przemocy państwa wobec swoich obywateli.

Rada w odkryty sposób wyraził swoje poglądy w związku z wyborami prezydenckimi w roku 2012 także w graffiti, które pojawiło się w pobliżu siedziby koncernu *Kalina* w Jekaterynburgu. Billboard z napisem *Nic nowego ze znakiem w kratce* („tzw. ptaszek”), jaki się stawia na kartach wyborczych, był wyrazem rozczarowania sytuacją polityczną w kraju. Analogiczny znaczek pojawił się na billboardzie ustawionym na wielopiętrowym budynku z napisem oznaczającym oszustwo wyborcze, a wyrażonym za pomocą niecenzuralnej leksyki¹¹. Jak wyznał sam artysta: „Żadne inne wyrażenie nie przychodziło mi do głowy. Wydaje mi się, że wyraźnie oddaje istotę tego, co się wydarzyło. Nie mam nic do dodania. Zrozumiałem wszystko dwa tygodnie temu, kiedy przekonałem się, że nie będzie drugiej tury wyborów” (Ural’skiye, 2012).

Praca zatytułowana *Igrzyska* lub *Pieniądze w błoto*¹² to z kolei gorzka refleksja na temat korupcji w rosyjskim sporcie. Dzieło powstało w związku z organizacją przez Rosję zimowych Igrzysk Olimpijskich w Soczi w 2014 roku. W tej instalacji potężne koła olimpijskie, których obręcze wypełnione były tysiącami banknotów, zawieszone zostały w powietrzu za pomocą dwóch dźwigów. Wiatr zdmuchiwał banknoty, wskutek czego spadały one swobodnie

¹⁰ Zob. <https://daily.afisha.ru/brain/9197-ne-prosto-tekst-chto-nuzhno-znat-o-tvorchestve-timofeya-radi/> [dostęp: 5.01.2022].

¹¹ Zob. <https://textinart.files.wordpress.com/2013/12/d180d0b0d0b4d18f.jpg> [dostęp: 5.01.2022].

¹² Zob. <https://politsovet.ru/44653-dengi-na-veter-timofey-radya-proillyustriroval-sochinskuyu-olimpiadu.html>; Film z tego performansu: <https://daily.afisha.ru/brain/9197-ne-prosto-tekst-chto-nuzhno-znat-o-tvorchestve-timofeya-radi/> [dostęp: 1.12.2020].

na ziemię. Zaprezentowany performans współbrzmiał ze stanowiskiem rosyjskiej opozycji artykułowanym m.in. przez Borysa Niemcowa (agkm, 2014).

W 2017 roku Radya zainstalował na dachu Uralskiej Wytwórni Instrumentów w Jekaterynburgu graffiti: *Kim jesteście, skąd jesteście, dokąd zmierzamy?*; tym napisem zwracał uwagę na bezideowość rosyjskich władz i ślepą uliczkę, w jaką prowadzi polityka Kremla. Praca ta w 2021 roku stała się jednym z symboli protestów ulicznych. Jak podawał niezależny portal Meduza, w tym samym roku władze miasta zdemonstrowały napisy, powołując się na nielegalny charakter pracy (*V Yekaterinburge*, 2021).

4. WARTOŚCI FILOZOFICZNE I ESTETYCZNE

W twórczości Timofeya Radyi istnieje iunctim między społeczno-politycznym zaangażowaniem a tematyką filozoficzną. Jak głęboko filozoficzne wykształcenie artysty i etos akademicki zakorzeniły się w jego świadomości, świadczą słowa wypowiedziane po jednym z wieców w Jekaterynburgu: „To było dla mnie niesamowite, że kilka dni temu w tej formacji ludzkiej, która stanęła naprzeciw policji, widziałem moich nauczycieli. Ludzie, którzy dali mi wszystko i wszystkiego mnie nauczyli – też tam byli. Wykształcenie filozoficzne umożliwia w istocie zrozumienie dowolnego tekstu. Trudno przecenić tę umiejętność” (Gredina, 2019).

W pracach Radyi przejawia się m.in. temat egzystencji, wieczności i przestrzeni. Z okazji wystawy *Obserwatorium* w Bukowie w 2016 roku Radya wykonał instalację zawierającą neonowy napis: *Są jaśniejsi od nas* (Mayakova, 2018). Fraza ta zawieszona na wysięgniku na tle rozgwieżdżonej Drogi Mlecznej może sugerować odwoływanie się do poglądów neoplatonickich, według których istoty ludzkie są częścią sfery gwiazd, kolebki ludzkich dusz. W podobnym stylu powstał napis na budynku mieszkalnym w Ałma-Acie, kryjącym w sobie wewnętrzny paradoks: *Im więcej światła, tym mniej widać*. Pomysł dzieła narodził się w pobliżu Władywostoku, gdzie Radya przebywał w lipcu 2015 roku wraz z przyjaciółmi. Idąc w nocy kamienistą ścieżką stale potykał się. Próbował oświetlić drogę latarką, ale światło oślepiało oczy. W pewnym momencie jedna z osób powiedziała: „Wyłączmy latarki, bo im więcej światła, tym mniej widać” (Mayakova, 2018).

Radya stara się „uczłowieczyć” ulice miast, to znaczy przekształcić je tak, aby stawały się bardziej „czytelne” i przyjazne dla przechodniów. Rozumie funkcję ulicy jako przedłużenie przestrzeni życiowej ludzi, jako terytorium,

za które każdy z osobna jest odpowiedzialny i które ma prawo współtworzyć i przekształcać. W swoim artystycznym manifestie *Wszystko, co wiem o sztuce ulicznej* artysta pisze: „Ściana domu i ściana pokoju to jedna i ta sama ściana, jedna niepodzielna powierzchnia. Piękny dom to dom, który jest piękny z obu stron, od wewnątrz i od zewnątrz, jak osoba, która jest piękna – w środku i na zewnątrz” (Radya).

Troska o dziedzictwo kulturowe wybrzmiewa w pracy *Weź się w garść*, która stanowi odpowiedź na zamiar władz miejskich Jekaterynburga zburzenia zabytkowego muru pofabrycznego stanowiącego relikw dawnego zespołu młynów, silosów i kotłowni. Przesłanie pracy odwołuje się do idei solidarności – trzeba „zebrać się”, aby osiągnąć ważne cele (Ignatova, 2018). Podobny wydźwięk ma graffiti uwielbiane przez mieszkańców i gości Jekaterynburga, umieszczone w 2013 roku na dachu wieżowca obok centrum handlowego Greenwich: *Uściskałbym Cię, ale jestem tylko tekstem*¹³. To dzieło Radyi także odwołuje się do ważnego aspektu jego twórczości: bliskości i solidarności z mieszkańcami miasta. Praca równocześnie stanowi ukłon w stronę refleksji nad sztuką XX wieku. Kiedy René Magritte napisał na swoim dziele przedstawiającym fajkę słowa: „To nie jest fajka” (*Ceci n'est pas une pipe*), podkreślał w ten sposób, że obraz istnieje sam w sobie, nie musi mieć nic wspólnego z rzeczywistością. Praca Radyi podkreśla potrzebę nowej refleksji nad związkiem formy plastycznej ze światem rzeczy (Mayakova, 2018).

Głębokie przesłanie wybrzmiewało także z performansu o synestetycznym tytule *Niech wszyscy usłyszą moje milczenie*¹⁴, który powstał w ramach projektu *Ściana* w 2014 roku w Centrum Sztuki Współczesnej Winzavod w Moskwie. Dzieło to polegało na spaleniu ponad 100 książek, z dymu których ukształtowały się litery. Za pomocą tak spektakularnego działania autor chciał przekazać swoje przemyślenie na temat degradacji rosyjskiej kultury, ponieważ – jak zaznaczał Radya – „palenie książek to jedna z tych rzeczy, które można zrozumieć bez zbędnych ceregieli. Pomimo tego, że mówimy o świecie rzeczy, wygląda to tak przerażająco i przejmująco, jak spalenie żywego człowieka” (Ponosov, 2012). Tej ponurej konstatacji artysta przeciwstawił dynamizm oporu społecznego, który daje energię do pozytywnych zmian: „Jest to sytuacja, w której słowa i książki znikają, ale energia w nich zawarta zostaje zachowana i przemieniona, stając się nowymi słowami” (Ponosov, 2012).

Nie każde dzieło Radyi promuje jakieś idee polityczne, społeczne czy filozoficzne. Nieraz jej przesłaniem jest radosny impuls, pozytywne przesłanie

¹³ Zob. <https://www.e1.ru/text/culture/2019/10/25/66283327/> [dostęp: 15.02.2021].

¹⁴ Zob. <https://vladey.net/ru/artwork/2316> [dostęp: 12.01.2021].

czy promocja zdrowego stylu życia. Istnieją całkiem liczne przykłady sztuki ulicznej, która związana jest wyłącznie z estetyzacją i rewitalizacją przestrzeni urbanistycznych (Taborska, 2005, s. 14-17). Tego rodzaju sztuka uliczna jest kolorowa, pluralistyczna, politycznie neutralna, budująca pozytywne uczucia w społeczeństwie (Baratashvili, 2013, s. 5). Radya przez kilka lat dekorował latarnie w pobliżu Teatru Opery i Baletu w Jekaterynburgu dużymi abażurami w ramach festiwalu Not Dark (21 grudnia 2012). Mieszkańcom abażury Radyi przypadły do gustu, ponieważ nadawały przestrzeni miejskiej kolorytu i wizualnej lekkości. Innego zdania był magistrat Jekaterynburga, który wydał oświadczenie, w którym czytamy: „pomysł oczywiście jest ciekawy, ale specjaliści z naszego wydziału architektury doszli do wniosku, że abażury nie pasują do ogólnego zespołu architektonicznego okolicy opery” (Abazhury, 2013).

WNIOSKI

Miała rację Lilia Szewcowa, rosyjska politolożka, wiceprzewodnicząca Programu Instytucji Politycznych w moskiewskim centrum Carnegie Endowment for International Peace, kiedy piętnaście lat temu wskazywała na rolę artystów rosyjskich w walce z postępującą putinizacją Rosji. Wymieniła przy tym trzy pola zasadniczych antagonizmów między władzą a społeczeństwem: „Pierwszy – to konflikt między spersonifikowaną władzą a jej legitymacją demokratyczną. [...] Drugi czynnik to ambicje władz do zabezpieczenia status quo przy jednoczesnej redystrybucji środków, która rodzi nieuniknione konflikty wśród elit i prowadzi do napięć. Trzecim czynnikiem jest nieuchronność powstawania antysystemowego niezadowolenia w sytuacji nadmiernej centralizacji władzy. W momencie, gdy instytucje polityczne nie stwarzają warunków do manifestacji różnych sił i interesów, to owe interesy właśnie poszukują omijających system ścieżek manifestacji” (Szewcowa, 2007, s. 14-15). Taką – omijającą oficjalny system kultury i komunikacji – ścieżkę wypowiedzi obrał Timofey Radya. Jego sztuka stała się *par excellence* wyrazem protestu rosyjskiej inteligencji świadomej zachodzących w kraju zmian. Po latach ograniczeń wolności obywatelskich, w maju 2019 roku w wywiadzie dla niezależnego portalu Meduza Radya mówił: „[...] jeśli nazwać rzeczy po imieniu, to wydaje mi się, że jest to prawdziwa zdrada Rosji przez władze i oligarchów. Ponieważ zabierają przyszłość młodszymi pokoleniom” (Gredina, 2019). Ostatnie lata pokazały prawdziwe, to jest niedemokratyczne i autorytarne oblicze rosyjskiego reżimu. Wraz z tym dobiegła końca dekada wolnej, ambitnej i szybko

rozwijającej się sztuki ulicznej w Rosji, która przyciągała uwagę opinii publicznej, instytucji artystycznych i mediów na całym świecie (Shaydulina, 2016, s. 48). Dalsze perspektywy rozwoju sztuki streetartowej, jak również całej niezależnej kultury w Rosji, zależą wprost od trwałości systemu politycznego zbudowanego przez Władimira Putina. Załamanie się pierwszego etapu (marzec 2022) tzw. specjalnej operacji wojskowej prowadzonej przez armię rosyjską w Ukrainie oraz spójność i solidarność krajów Zachodu w stosunku do władz Federacji Rosyjskiej w postaci kolejnych pakietów sankcji, pozwala przypuszczać, że wewnętrzny układ władzy w tym kraju ma szansę w najbliższym czasie ulec całkowitej dekompozycji.

BIBLIOGRAFIA

- Baratashvili T. (2013), *The Message of Street Art. Street Art as Commodity and Communication Tools*, Ankara.
- Chalfant H., Cooper M. (1984), *Subway Art*, London: Thames & Hudson.
- Dobek-Ostrowska B. (1999), *Podstawy komunikowania społecznego*, Wrocław: Wydawnictwo AStRUM.
- Guseynov G. (2003), *Sovetskiye ideologemy v russkom diskursie 1990-ykh*, Moskwa: Tri kvadrata.
- Kogut K. (2011), *Neuroestetyczne podejście do komunikacji ze sztuką*, [w:] R. Polak (red.), *Oblicza komunikowania wizualnego*, Kraków–Rzeszów–Zamość: Konsorcjum Akademickie.
- Krylov S.N. (2015), *K voprosu formirovaniya strit-arta kak napravleniya v iskusstve*, [w:] *V mire nauki iskusstva: voprosy filologii, iskusstvovedeniya i kulturologii*, Novosibirsk: SibAK.
- Landry Ch. (2008), *The Creative City. A Toolkit for Urban Innovators*, sec. ed., London: Sterling.
- Lewisohn C. (2008), *Street art: the graffiti revolution*, London: Tate Publishing.
- Lynch K. (1988), *A Theory of Good City Form*, London–Cambridge: MIT Press.
- Mailer N., Naar J. (1974), *The Faith of Graffiti*, New York: Esquire.
- Manco T. (2002), *Stencil Graffiti*, London: Thames & Hudson.
- McCormick C., Seno E. (2010), *Trespass: A History of Uncommissioned Urban Art*, Cologne: Taschen.
- McQuail D. (2007), *Teoria komunikowania masowego*, tłum. N. Buchholz, A. Szulżycka, Warszawa: PWN.
- Niżyńska A. (2011), *Street art jako alternatywna forma debaty publicznej w przestrzeni miejskiej*, Warszawa: Trio.
- Potocka M.A. (2008), *To tylko sztuka*, Warszawa: Aletheia.
- Potulski J. (2011), *Rosja Putina – polityczny projekt budowy rosyjskiej państwowości*, Nowa Polityka Wschodnia, nr 1 (1), s. 107-125.
- Samutina N. (2012), *Ne tolko Benksy: strit – art w kontekście sovremennoy gorodskoy kultury*, Novoye Literaturnoye Obozrenye. Neprikosnovennyi Zapas, nr 6(86), s. 221-244.
- Shaydulina A.V. (2016), *Street art w kul'turnom prostranstve goroda (magisterskaya dissertatsiya)*, Yekaterynburg: Uralskiy Federalnyi Universitet Imeni Pervogo Prezidenta Rossii B.N. Yeltsyna.

- Shtompel L.A. (2018), *Delokalizatsiya publichnykh prostranstv sovremennogo goroda: Kul'turologicheskiy analiz*, Vestnik Moskovskogo Gosudarstvennogo Universiteta Kul'tury i Isskustv, nr 6(86), s. 10-16.
- Szewcowa L. (2007), *Rosja przed nowym cyklem politycznym: paradoksy stabilności i petro-state*, [w:] W. Konończuk (red.), *Imperium Putina*, Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego, s. 13-29.
- Śliwowska A. (2008), *Sztuka w procesie komunikacji kulturowej*, [w:] B. Bączkowski, P. Gałkowski (red.), *Komunikacja przez sztukę, komunikacja przez język*, Poznań: Zakład Teorii i Filozofii Komunikacji.
- Taborska H. (2005), *Współczesna sztuka publiczna i nie-miejsca Warszawy – z Europą w tle*, *Kultura współczesna*, nr 4, s. 14-33.

NETOGRAFIA

- Abazhury Timofeya Radyi uberut s prospekta Lenina, E1.ru, 21.01.2013, <https://www.e1.ru/text/gorod/2013/01/21/52676851/> [dostęp: 12.01.2022].
- Agkm (2014), *Soczi 2014 za miesiąc. „Polowę budżetu zjadła korupcja”*, Polskie Radio 24.pl 7.01.2014, <https://www.polskieradio24.pl/5/3/Artykul/1018248,Soczi-2014-za-miesiac-Polowe-budzetu-zjadla-korupcja> [dostęp: 13.01.2022].
- Antonova I. (2016), *Timofey Radya: proyekt „pervyye polosy”*, *Interesno o Yekaterinburge „Uralnash”*, 2016, <http://ural-n.ru/p/s-dnem-kosmonavтики.html#!prettyPhoto> [dostęp: 4.07.2021].
- Borodacheva M. (2017), *Timofey Radya – New East 100*, *The Calvert Journal* 16. 08.2017, <https://www.calvertjournal.com/features/show/8775/new-east-100-tima-radya-street-art> [dostęp: 5.01.2020].
- Gredina N. (2019), *„Strana – gor'kij Kinder-syurpriz, a vnutri zabor i ryady OMON-a”. Yekaterinburskiy khudozhnik Timofey Radya – o zashchite gorodskogo skvera, ural'skom vzglade i otkaze ot legalnogo pablik-art*, *Meduza* 19.05.2019, <https://meduza.io/feature/2019/05/19/strana-gorkiy-kinder-syurpriz-a-vnutri-zabor-i-ryady-omona> [dostęp: 1.10.2021].
- Ignatova M. (2018), *U Makarovskogo mosta snesyt starinnuyu stenu, kotoruyu Timofey Radya prevratil w art-ob'yekt*, E1.ru 28.12.2018, <https://www.e1.ru/text/realty/2018/12/28/65794961/> [dostęp: 13.03.2021].
- Mayakova O. (2018), *Ne prosto text: Chto nuzhno znat' o tvorchestve Timofeya Radi*, *Afisha Daily* 8.06.2018, <https://daily.afisha.ru/brain/9197-ne-prosto-tekst-chto-nuzhno-znat-o-tvorchestve-timofeya-radi/> [dostęp: 2.12.2021].
- Mel'nik A. (2012), *Timofey Radya: „nichego novogo – my pobedili”*, *Aktualno.ru* 2012, <http://aktualno.ru/news/view/nichego-novogo-my-pobedili-4164> [dostęp: 13.01.2020].
- Ponosov I.G. (2012), *Pust' vse uslyshat moye molchaniye*, *Video-konferenciya „Delaysammit”*, *Partizaning* 2012, <http://partizaning.org/?p=3207> [dostęp: 23.03.2020].
- Radya T. *Vsyo chto ya znayu ob ulichnom iskusstve*, <https://all.t-radya.com/2/> [dostęp: 12.01.2022].
- Rogalev Ye. *Khudozhnik Timofey Radya – o tom, pochemu gorozhanie dolzhny vyty na ulitsy*, *TheVillade*, <http://www.the-village.ru/village/city/city-interview/141743-radya> [dostęp: 23.06.2019].
- Timofey Radya: drugaya storona medali*, *Partizaning* 2014, <http://partizaning.org/?p=8854> [dostęp: 28.09.2029].
- Timofey Radya napisal zapisku Prezidentu... na ulichnom reklamnom shchite!*, *Ekburg.tv* 4.03.2014, https://ekburg.tv/novosti/gorod/2014-03-04/timofej_radya_napisal_zapisku_prezidentuna_ulichnom_reklamnom_shchite [dostęp: 12.01.2022].

- Timofei Radya wins first prize at New York art fair*, The Calvert Journal 14.05.2013, <https://www.calvertjournal.com/articles/show/929/timofei-radya-wins-first-prize-at-new-york-art-fair> [dostęp: 12.01.2022].
- Ural'skiye stritartery povtorili uspekh shchita «Vas na**li»*, PROPerm.ru 5.03.2012, <https://properm.ru/news/society/38632/> [dostęp: 12.01.2022].
- Vepreva, *Timofey Radya*, Text in Art. WordPress.com 22.12.2013, <https://textinart.wordpress.com/2013/12/22/%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D1%84%D0%B5%D0%B9-%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%8F/> [dostęp: 2.12.2021].
- V Yekaterinburge razobrali rabotu khudozhnika Timofeya Radyi „Ya by obnial tebya, no ya prosto tekst”*, Meduza 13.06.2021, <https://meduza.io/feature/2019/05/19/strana-gorkiy-kinder-syur-priz-a-vnutri-zabor-i-ryady-omona> [dostęp: 17.11.2021].
- Vilkitskaya V.G., *O roli gorodskoy skulptury v arkhitekturno-prostranstvennoy srede Yekaterinburga XX-XXI vv.*, http://book.uraic.ru/project/conf/txt/005/archvuz14_pril/33/template_article-ar=K41-60-k46.htm [dostęp: 12.01.2020].

TWÓRCZOŚĆ STREETARTOWA TIMOFEYA RADYI JAKO KOMUNIKOWANIE WARTOŚCI I WYRAZ PROTESTU

Streszczenie

Tekst dotyczy ważnego obszaru komunikacji i kultury w Rosji, jakim jest *street art*. Wobec systemowego ograniczania wolności słowa w tym kraju w ostatnich latach sztuka ulicy stanowi ważny ekwiwalent wypowiedzi na tematy społeczne, polityczne, a także jako sposób wyrażenia protestu. Te aspekty obecne są w twórczości artysty młodego pokolenia Timofeya Radyi z Jekaterinburga, okrzykniętego „rosyjskim Banksym”. Jego prace cenione są w kraju i za granicą. W niniejszym tekście analizie typologicznej i ikonologicznej poddane zostały jego najważniejsze prace pod kątem komunikowania wartości społecznych, politycznych, filozoficznych i estetycznych. Artykuł jest całkowicie nowatorski – nie posiada analogów zarówno w literaturze rosyjskiej, jak i światowej. Aktualność poruszanych treści ma związek z eskalacją napięć w Rosji i poza jej granicą (wojna z Ukrainą).

Słowa kluczowe: Rosja; Timofey Radya; street art; komunikacja; wartości; protest.